

Amir Temur

turkiy sarkarda, markazlashgan davlat arbobi

Bu maqolada manbalar <ref>

</ref>

tegla

[Koʻproq oʻrganish](#)

Amir Temur, Temur, Temurbek (toʻliq ismi **Amir Temur ibn Amir Taragʻay ibn Amir Barqul**) (1336-yil, 9-aprel, Kesh (hozirgi Shahrisabz) sh. yaqinidagi Xoja Ilgʻor qishlogʻi (hozirgi Yakkabogʻ tumani) — 1405-yil, 18-fevral, Oʻtror sh., Samarqandda dafn etilgan) — oʻrta asrning yirik davlat arbobi, buyuk

sarkarda, kuchli, markazlashgan davlat
asoschisi, ilm-fan va madaniyat homiysi.

Amir Temur

Sarkarda, markazlashgan davlat asoschisi,
ilm-fan va madaniyat homiysi

Asl ismi

Amir Temur

ko'ragoniy ibn Amir
Tarag'ay ibn Amir
Burqul

Tug'ilishi

9-aprel 1336-yil

Kesh

Vafoti

18-fevral 1405-yil
(68 yoshda)

O'tror

Tarjimai holi

Amir Temurning ota-onasi

...

Amir Temurning onasi Takina xotun buxorolik. Otasi Amir Tarag'oy esa barlos urug'ining oqsoqollaridan hamda Chig'atoy ulusining e'tiborli beklaridan hisoblangan. Uning ajdodlari Kesh viloyatida hokimlik qilishgan. Shu bois Amir Temurning otasi amir Tarag'oy ham yilda bir marotaba Ili daryosi bo'yida xon tomonidan chaqiriladigan el-yurt beklarining qurultoyiga taklif etilar va u bunday yig'inlarda muttasil qatnashar

edi. Shu bilan birga u, Sharafuddin Ali Yazdiyning ta'kidlashiga ko'ra, "ulamo va sulaho va muttaqiylarg'a mushfiq va mehribon erdi va bularning majlisiga borur erdi...". Tarag'oybek piri Shamsuddin Kulolni ayniqsa chuqur ehtirom qilgan. Keyinchalik shayx Kulol Amir Temurning ham piri bo'lgan. Tarag'oybek 1360 yilda vafot etgan.

Amir Temurning yoshligi

...

Amir Temurning yoshligi Keshda kechdi. Yetti yoshga to'lgach, otasi uni o'qishga berdi. Amir Temur yoshlik chog'laridanoq maxsus murabbiylar nazorati ostida chavandozlik, ovchilik, kamondan

nishonga o'q uzish, boshqa turli mashq va harbiy o'yinlar bilan mashg'ul bo'lgan. Shu asnoda Amir Temur tulporlarni saralab ajrata oladigan mohir chavandoz va dovyurak bahodir bo'lib voyaga yetgan. Amir Temur tabiatan og'ir, bosiq, teran fikrli va idrokli hamda nihoyatda ziyrak, kishilardagi qobiliyat, fazilat, ayniqsa, samimiyatni tezda fahmlab oladigan inson bo'lgan. Shu tufayli o'spirinlik chog'laridayoq atrofiga tengqurlari orasidan sadoqatli do'stlarni jalb qila olgan. Uning atrofiga bolalikdagi do'stlari va maktabdoshlari (Abbos bahodur, Jahonshohbek, Qimori inoq, Sulaymonshohbek, Idiku Temur, Sayfuddinbek, Hindushoh, Qarqara va

boshqalar) to'planishib, birgalikda mashq qilar, musobaqalarda ishtirok etishar, astasekin navkar bo'lishib va harbiy guruhga birlashib, harbiy bo'linma sifatida shakllana borgan. Keyinchalik ular Amir Temur qo'shinida lashkarboshilik darajasigacha ko'tarilganlar.

Amir Temurning ko'tarilishi

Chig'atoy xonligining xaritasi

Siyosiy faoliyatining boshlanishi

...

Temurning bosib olgan yerlari

Amir Temur ilk harbiy faoliyatini qo'l ostidagi navkarlari bilan ayrim viloyat amirlariga xizmat qilishdan boshlagan; ularning o'zaro kurashlarida qatnashib, jasorat ko'rsatgan, janglarda chiniqqan, harbiy mahoratini oshirgan. Dong'i butun Qashqadaryo vohasiga yoyilgan. Amir Temurning aqlu zakovati, shijoati va

shuhrati uni Movarounnahrning nufuzli amirlaridan amir Xizr Yasovuriy va amir Qazag'on bilan yaqinlashtirdi.

Xondamirning yozishicha, otasi amir Tarag'oy Amir Temurni avval (1355) amir Joku barlosning qizi Nurmushk og'oga, so'ngra o'sha yili (1355) Qazag'onning nabirasi va amir Husaynning singlisi O'ljoy Turkon og'oga uylantiradi. Keyingi nikoh tufayli Amir Temur bilan Balx hokimi amir Husayn o'rtasida ittifoq yuzaga kelib, ular birgalikda mo'g'ullarga qarshi kurashadilar. Amir Temurning Movarounnahrni birlashtirish yo'lidagi harakati 14-asrning 60-yillari boshlaridan boshlandi. 14-asr ning 50-yillari oxirida Movarounnahrda amirlarning o'zaro

kurashi kuchayib, amir Qazag'on o'ldirildi.
Mamlakatda siyosiy parokandalik avjiga
chiqib, og'ir tanglik sodir bo'ldi.

Xondamirning "Habib ussiyar" kitobida
keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, ulus
o'nga yaqin mustaqil bekliklarga bo'linib
ketgan. Samarqand viloyatida amir Bayon
sulduz, Keshda amir Hoji barlos,
Xo'jandda amir Boyazid jaloir, Balxda
Uljoy Bug'a sulduz, Shibirg'onda
Muhammad I Xoja Aperdi nayman,
Ko'histonda Badaxshon shohi amir
Sotilmish, Xuttalonda Kayxusrav, Hitori
Shodmon hududida amir Husayn va amir
Xizr Yasovuriylar o'zlarini hokimi mutlaq
deb e'lon qiladilar.

Bu davrda Chig'atoy ulusining sharqiy qismi — Yettisuv va Sharqiy Turkistonda hukmronlik qilayotgan mo'g'ul xonlari Movarounnahrdagi og'ir siyosiy vaziyatdan foydalanib, bu yerda o'z hokimiyatini o'rnatishga harakat kiladilar. Jeta xonlaridan Tug'luq Temur va uning vorisi Ilyosxoja 1360 — 61 va 1365 y. larda Movarounnahrga bir necha bor bostirib kiradilar. Mo'g'ul xonlarining boskinchilik yurishlari va zulmiga karshi xalq harakati boshlanadi. Biroq, Movarounnahr amirlari xalqqa bosh bo'lib, mo'g'ul bosqinchilariga qarshi kurashga jur'at eta olmaydilar. Ularning bir qismi dushman tarafiga o'tadi, ikkinchi qismi esa el-yurtni tark etib,

o'zga mamlakatlardan boshpana izlaydilar. Amir Temurning amakisi, Kesh viloyatining hukmdori amir Hoji barlos Xurosonga qochadi. Mana shunday og'ir pallada siyosat maydoniga Amir Temur kiradi. Mo'g'ullarga qarshi turish uchun kuchlar nisbati teng emasligini hisobga olgan 24 yoshli Amir Temur 1360 yilning boshida Tug'luq Temur tomonidan Keshga yuborilgan beklar bilan kelishadi. Sharoit taqozosi bilan xon xizmatiga o'tib, uning yorlig'i bilan o'z viloyatining dorug'asn etib tayin qilinadi. Shubhasiz, bu noiloqliqdan qo'yilgan siyosiy hamda strategik qadam bo'lib, bu bilan Amir Temur mo'g'ullarning navbatdagi talontarojining oddini olgan, mamlakat va

xalqni falokatdan qutqargan edi. Biroq, Movarounnaxrning hukmdori etib tayin qilingan Ilyosxoja va uning lashkarboshisi amir Bekkichik bilan Amir Temurning murosasi kelishmay qoladi. Shu sababdan 1361 yilning oxirida u mamlakatni tark etishga majbur bo'ladi.

Xivaning janubida, Urganjiy dashtida Amir Temur Tug'luq Temurning yana bir raqibi — qaynog'asi amir Husayn bilan uchrashadi. Amir Temur mo'g'ullar bilan kurashish maqsadida u bilan birlashib, ikkovlon kuch to'plashga kirishadi. Dastlab ular Tug'luq Temurxonning farmoniga binoan Amir Temurni ta'qib qilishga kirishgan Xiva dorug'asi To'qol

(Tavakkal) bilan jang qiladilar. So'ngra 1362 yilning kuzida Seistonda viloyat hukmdori Malik Qutbiddinning tarafida turib mekroniylar bilan bo'lgan to'qnashuvda Amir Temur o'ng kifti va o'ng oyog'idan jarohatlandi.

Amir Temur va amir Husayn keyingi ikki yil davomida Ilyosxoja boshliq Jeta lashkari bilan bir necha marta jang qiladilar. Nihoyat, 1364 y. oxirida ular mo'g'ul qo'shinlarini Movarounnahr hududidan quvib chiqarishga muvaffaq bo'ladilar.

Biroq, Movarounnahrni qo'ldan chiqarishni istamagan Ilyosxoja 1365 y. ning bahorida yana Turkiston ustiga

qo'shin tortadi. Toshkent bilan Chinoz oralig'ida ikki o'rtada sodir bo'lgan jang tarixda "Loy jangi" nomi bilan shuhrat topadi. Jangda amir Husaynning xiyonati oqibatida mag'lubiyatga uchraydilar va o'z qo'shinlari bilan Amudaryo bo'ylariga chekinib, Balx viloyatida o'rnatishdilar. Ilyosxoja esa hech qanday qarshilikka uchramay Xo'jand, Jizzax va boshqa bir qancha shahar hamda qishloklarni egallab, Samarqand ustiga yuradi. Samarqand o'sha paytlarda katta qo'shinga qarshilik ko'rsata olmasdi. Shaharning na devori va na mustahkam istehkomlari, na qurollangan sipohiysi bor edi. Bek va amirlar shaharni tark etgan edi, lekin mo'g'ullarga qarshi xalq

ko'tariladi, sarbadorlar shahar mudofaasini o'z qo'llariga oladilar. Shahar mudofaachilariga Madrasa tolibi ilmlaridan Mavlonozoda Samarqandiy, jun (paxta) tituvchilar mahallasining oqsoqoli Abu Bakr Kuluyi (Kalaviy) Naddof va mergan mavlono Xurdaki Buxoriylar boshchilik qiladilar. Sarbadorlar Samarqand shahrida mo'g'ullarga qaqshatqich zarba beradilar. Ilyosxoja dastlab Samarqandni, so'ngra butun Movarounnahrni tashlab chiqib ketishga majbur bo'ladi. Sarbadorlarning mo'g'ullar ustidan qozongan g'alabasi haqidagi xabar amir Husayn bilan Amir Temurga ham borib yetgan. Amir Temur qishni Qarshida, Husayn esa Amudaryo

bo'yida o'tkazib, 1366 y. bahorida Samarqandga yo'l oldilar. Ular Konigita to'xtab sarbadorlarning dushman ustidan qozongan g'alabalaridan mamnun bo'lganliklarini va ular bilan uchrashmoqchi ekanliklarini bildiradilar. Biroq, sarbadorlarning boshliqlari amirlar huzuriga kelganlarida amir Husayn buyrug'i bilan Abu Bakr Kuluyi (Kalaviy) Naddof bilan mavlono Xurdak Buxoriylar dorga tortiladi. Mavlonozodani esa Amir Temur. o'z himoyasiga olib kutqarib qoladi. Shu tariqa sarbadorlar boshliqsiz qoldirilib, Movarounnahrda amir Husaynning hukmronligi o'rnatiladi, ammo ko'p vaqt o'tmay Husayn bilan Amir Temur o'rtasidagi munosabat

keskinlashib, ochiqdan-ochiq nizoga aylanadi. Amir Temurning nufuzi ortib borayotganligidan xavfsiragan amir Husayn Balxga qaytib, uning qal'a devorlari va istehkomlarini mustahkamlashga kirishadi. Balx, Qunduz va Badaxshondan ko'p sonli lashkar ham to'playdi. Kesh va Qarshi viloyatlariga bosh bo'lgan Amir Temur ham amir Husaynga qarshi hal qiluvchi jangga hozirlik ko'radi. 1366 — 70 yillar o'rtasida bir necha bor to'qnashuvlar bo'lib o'tadi.

"Buyuk amir" sifatida saylanishi

...

14-asrning 60-yillarida Movarounnahrda hukm surgan nihoyatda og'ir siyosiy va iqtisodiy vaziyat mamlakatni birlashtirib, kuchli bir davlat tashkil etishni taqozo qilmoqda edi. Amir Husayndan ko'ra Amir Temur zamonining bunday talabini yaxshiroq tushunardi. Shuning uchun ham o'z faoliyatining dastlabki bosqichida barcha harakatni Movarounnaxrda markazlashgan davlat tuzishga qaratadi. Bunday maqsadni amalga oshirishda u ruhoniylar, harbiylar, savdogarlar va shahar hunarmandlari tabaqalariga suyanadi. Amir Temur tarqoq mamlakatni birlashtirishga kirishar ekan, kurashni avvalo ichki g'animlaridan boshlaydi. 1370 y.

bahorida Amir Temur amir Husaynga qarshi yo'lga chiqadi. Qo'shin Termiz yaqinidagi Biyo qishlog'iga yetganda makkalik shariflardan Sayyid Baraka Amir Temur faoliyatini qo'llab-quvvatlab, unga oliy hokimiyat ramzi katta nog'ora — tabl bilan yalov — bayroq tortiq qiladi.

Shubhasiz bu voqea katta siyosiy ahamiyatga ega edi. Chunki u saltanatlik ramzi edi. Amir Temur buni yaxshi tushunardi. Shuning uchun ham Balxga yetmasdan O'rpuz mavzeida u amir va no'yonlari bilan kengash o'tkazadi.

Ko'pchilikning xohish va ixtiyori bilan, o'sha davr qonun-qoidalariga ko'ra, chingiziylar avlodidan bo'lgan Suyurg'atmish o'g'lon Movarounnahr

podsholigi taxtiga o'tqazildi. Amir Temur qo'shini to Balxga yetib borgunicha, unga yo'l-yo'lakay yangi-yangi kuchlar kelib qo'shildi. Shu asnoda amir Husaynni ko'pchilik amirlari tark etdilar. Jangda amir Husayn qo'shinlari yengildi, ikki kunlik qamaldan so'ng , 1370 yilning 10 apr.da Balx sh. Amir Temurga taslim bo'ldi. Amir Husayn asir olinib, qatl etildi. Bu g'alabadan so'ng Amir Temur Movarounnahrning chingiziylardan bo'lgan hukmdori Qozonxonning qizi Saroymulk xonimni o'z nikohiga oladi. Xon qiziga uylanganligi munosabati bilan Amir Temur "ko'ragon", ya'ni "xonning kuyovi" unvonini oldi.

1370 yilning 11 aprelida Chig'atoy ulusining barcha beklari, amirlari, viloyat va tumanlarning dorug'alari hamda Termizning sayyidlari (xudovandzodalari), shuningdek Amir Temurning yoshlikdan birga bo'lgan quroldosh do'stlari va piri Sayyid Barakaning ishtirokida o'tkazilgan qurultoyda an'anaga ko'ra chingiziylardan Suyurg'atmishxon mamlakat hukmdori deb e'lon qilingan bo'lsada, amalda markaziy hokimiyatni Amir Temur o'zi boshqardi, viloyatlardagi hokimiyatni o'g'illari, nabiralari va yaqin amirlari orqali idora qildi. Samarqand Amir Temur davlatining poytaxtiga aylantirilib, o'sha yilning yozida shahar devori va qal'asi tiklandi, saroy va qasrlar bino qilindi.

Temur davlati va unga qaram yerlarning mustahkamlanishi

...

Mamlakatning siyosiy va iqtisodiy mavqeyini mustahkamlab, ko'pdan davom etib kelayotgan ichki tarqoqlikka barham berish, tinchlik va osoyishtalikni qaror toptirish maqsadida Amir Temur (1370 y. iyunida) Samarqandda katta qurultoy chaqirdi. Unda markaziy davlat tizimini shakllantirish va qo'shin tuzish masalalari muhokama etildi.

El-yurtni boshqarishda harbiy kuchning ahamiyatini yaxshi tushungan Amir Temur qo'shinning tuzilishiga katta ahamiyat berdi. U "amir" va "amir ul-

umaro" kabi yuqori darajali harbiy unvonlar joriy qildi. Qo'shinni harbiy jihatdan isloh qilar ekan, u ayniqsa lashkarboshilarni tanlash va ularni tarbiyalash, harbiy qismlar va ularning joylashish tartibi, navkar va sarbozlarning qurollanishi hamda intizom masalalariga nihoyatda e'tibor beradi (yana q. Temuriylar harbiy san'ati).

Amir Temur hokimiyat tepasiga kelgach, dastlabki vaqtlardayoq mamlakatda ro'y bergan og'ir iqtisodiy tanglikni bartaraf qilish uchun eng avvalo soliq tizimini tartibga soldi. Davlat soliqlarini yig'ishda aminlar, kalontarlar va soliq yig'uvchilarni ra'iyatga nisbatan insof va adolatli

bo'lishga, qonunga xilof ish tutmaslikka chaqirdi, chunki saltanatning barqarorligi ko'p jihatdan ra'iyatning hol-ahvoli, uning davlat va davlat boshlig'iga bo'lgan sadoqatiga bog'liq. Ra'iyatni himoya qilish qonun bilan mustahkamlangan, qonun barchaga barobar bo'lgan. Amir Temur nafaqat o'z xalqini, balki zabt etilgan mamlakatlarning aholisini ham imkoni boricha qonun himoyasiga olgan. Ularni asirlik va talon-tarojlardan saqlagan.{{[[]]}}йцк344344555

Oq O'rda bilan jang

Temurning Oltin O'rdaga qarshi 1391 yildagi yurishi

Temurning Oltin O'rdaga qarshi 1395 yildagi yurishi

Amir Temur Movarounnahrni mo'g'ullar
hukmronligidan ozod etib, bu qad.
mamlakatda mustaqil davlat barpo etgan

bo'lsada, hali mamlakatda barqaror tinchlik o'rnatilgan emas edi. Bir tomondan ayrim viloyat hokimlari Amir Temur hakimiyatini tan olishdan bosh tortib turgan bo'lsalar, ikkinchi tomondan mamlakatning sharqiy va shim. hududlari notinch edi. Mo'g'uliston bilan Oq O'rda hukmdorlari Farg'ona vodiysining sharqi, O'tror, Yassi (Turkiston) va Sayram sh.lariga xavf solib, bu hududlarga tez-tez hujum qilar va aholini talontaroj qilardi. Shuning uchun ham Amir Temur dastlabki yillarda mamlakat sarhadlari xavfsizligini ta'minlashga katta ahamiyat berdi. Isyonchi amirlarga qarshi shafqatsiz kurash olib bordi. 1370 y. kuzi va 1371 y. bahorida amir Zinda

Chashmga zarba berib, Shibirg'on viloyati bo'isundirildi. Balx va Toshkent viloyatlari ham Amir Temur hokimiyatini tan oldilar. Ammo Xorazm Oq O'rda hukmdorlariga suyanib, hanuz bo'ysunishdan bosh tortib kelardi. Xorazmni Amir Temur Chig'atoy ulusining ajralmas qismi deb hisoblab, uni o'z davlatiga ko'shib olish siyosatini tutdi. Ammo bu masala elchilar vositasida tinch yo'l bilan hal etilmagach, Amir Temur Xorazm hududiga besh marotaba yurish qildi. Birinchi yurishi 1371 y. yoz (iyul)ida Kot shahrini egallash bilan yakunlandi. Amir Temurning 1373 y. bahori va 1375 y. yozida Xorazm tomonga qilgan ikki yurishi natijasiz tugadi. Bu asnoda Oltin O'rda xoni

To'xtamish bilan ittifoq tuzib olgan Xorazm hukmdori Yusuf so'fi, uning yordamida Amir Temur davlati hududlariga bir necha bor yurish qilib, Qorako'l viloyati va Buxoro tumanlarini talon-taroj etdi. Bunday vaziyat shubhasiz, 1379 yilda Amir Temurni to'rtinchi marotaba Xorazmga qo'shin tortishga majbur etdi. Lekin, bu yurish ham avvalgilari kabi sulh tuzish bilan tugadi. Biroq shunga qaramay, Yusuf so'fi ilgari Xorazmning Chig'atoy ulusiga tegishli bo'lgan jan.-sharqiy (Kot va Xiva sh.lari birga) qismini yana qaytadan bosib oldi. Amir Temur davlatiga nisbatan Yusuf so'fining tutgan bunday tajovuzkorona siyosati Xorazm ustiga

Amir Temurning beshinchi marta yurish qilishiga sabab bo'ldi. 1388 yilda Xorazmning poytaxti vayron etilib, uning hududlari Amir Temur davlatiga bo'ysundirildi.

Mog'ulistonga yurishi

Amir Temur davlati

Bu orada Amir Temur Mo'g'uliston hokimi Qamariddin bilan ham to'qnashib qoldi,

chunki bu davrda uning Movarounnahrda bo'lgan talonchilik xurujlari kuchayib ketgandi. 1370 — 71 yillarda u Toshkent va Andijon ustiga bir necha bor bosqin qilib, talab qaytgandi. 1376 yilda esa Qamariddin hatto Farg'ona vodiysining talaygina qismini bosib oldi. Amir Temur mamlakatning shim.-sharqiy hududlariga nisbatan bo'layotgan muttasil taxdidni bartaraf qilish uchun Qamariddinga jiddiy zarba berishga kirishadi. Yigirma yil (1371 — 90) mobaynida Sohibqiron Mo'g'ulistonga yetti marta yurish qilib, mo'g'ul hukmdorlari Anqoto'ra va Kamariddin ustidan g'alaba qozondi. Shu yilda Amir Temur Movarounnahr va Xorazmda ichki tarqoqlik, o'zaro nizolar,

shuningdek Mo'g'uliston tomonidan bo'lib turgan tazyiqqa chek qo'yib, ushbu hududda yashovchi elu elat va xalqlarni yagona davlatga birlashtirdi. Bu shubhasiz, Movarounnahr aholisi taqdirida ijobiy ahamiyat kasb etdi.

Eron va Kavkazga yurishi

Ammo, Amir Temur bu bilan qanoatlanmadi. Tez orada u qo'shni davlatlar va xalqlar ustiga yurish qilib, ularni o'ziga bo'ysundirish va markazlashgan buyuk saltanat barpo etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bu davrda Oltin O'rda, Xuroson va Erondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat uning uchun juda

qo'l keldi. Amir Temur harbiy yurishni Xurosondan boshladi. 1381 y. u Hirotni egalladi. Saraxs, Jom va Qavsiya sh.lari jangsiz taslim bo'ldi. Xuroson, xususan uning poytaxti Hirot strategik jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, Eron, Iroq, Shom va boshqa mamlakatlarga o'tishda ko'priklar vazifasini o'tardi. 1381 — 84 yillar davomida Amir Temur Eronning katta qismini egalladi. Avval (1381) Kalot, Turshiz va Sabzavor, keyin (1383) Seistonning Zireh, Zova, Farah va Bust qal'alari, 1384 yilda esa Astrobod viloyati va Ozarbayjonning Omul, Sori, Sultoniya va Tabriz sh.lari bo'ysundirildi.

Temurning uch yirik

yurishlari

Amir Temur Eron, Ozarbayjon, Iroq va Shom (Suriya) ustiga uch marta lashkar tortdi. Bu yurishlar tarixda "uch yillik", "besh yillik" va "etti yillik" urushlar nomi bilan mashhur. Uch yillik (1386 — 88) harbiy yurishlar oqibatida Jan. Ozarbayjon, Iroqning shim. qismi, Gurjiston va Van ko'li atrofidagi yerlar egallandi.

Uch yillik yurish

...

Amir Temur shu bilan birga shim.-g'arbdan, ya'ni Oltin O'rda tomonidan bo'layotgan tazyiqqa barham berish

maqsadida To'xtamishga qarshi uch marta qo'shin tortishga majbur bo'ldi. U 1389 y. da Dizaq (Jizzax)ning Achchiq mavzeida, 1391 yilning 18 iyunida (hozirgi Samara bilan Chistopol sh.lari oralig'ida joylashgan Qunduzcha (Kondurcha) daryosi vodiysida (qarang Qunduzcha jangi) va nihoyat, 1395 yilda (28 fev.) Shim. Kavkazda Terek daryosi bo'iida To'xtamish qo'shiniga kakshatqich zarba beradi (qarang Terek daryosi bo'yidagi jang). Amir Temur harbiy yurishlari oqibatida Quyi Idil (Volga) viloyatlari, Saroy Berka, Saroychik va Hojitarxon (Astraxon) kabi shaharlar g'orat qilindi. Amir Temur To'xtamishni quvib Ryazan viloyatigacha bordi va

Yelets shahrini ishg'ol qildi. Sharafuddin Ali Yazdiy Amir Temurning Moskva yurishini shunday ta'riflaydi: "Sohibqiron Maskavga sorikim, Rusning shaharlaridan erdi, tavajjuq qildi. Anda yetkonda nusratshi'or cheriki ul viloyatni (shahar va atrofini) chobtilar va andag'i hokimlarni tobe' qildi. Va cherikning eliklariga sonsiz mol tushti..."

("Zafarnoma", 179-bet). Bu urushda Azaq (Azov), Kuban va Cherkas yerlari ham kuchli aziyat chekdi. Qizig'i shundaki, Amir Temur Idilning Turotur kechuvi bo'yida O'rusxonning o'g'li Quyrichoq o'g'lonni chaqirtirib, unga qo'lga kiritilgan sobiq Jo'chi ulusini in'om etdi. Rossiya tarixchilari B. D. Grekov va A. Yu.

Yakubovskiy parnmt yozishlaricha, Amir Temurning To'xtamish ustidan qozongan g'alabasi, faqat Markaziy Osiyo uchun emas, balki butun Sharqiy Yevropa, shuningdek tarqoq Rus knyazliklarining birlashishi uchun ham buyuk ahamiyat kasb etgan.

Besh yillik yurish

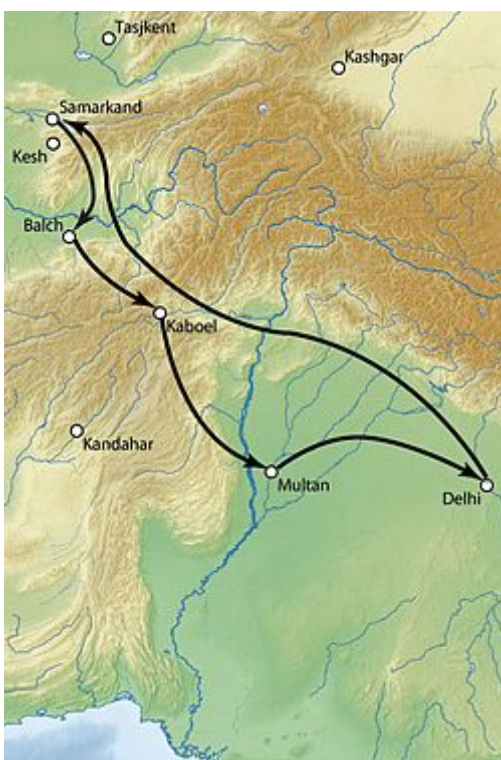
...

Shundan so'ng Amir Temur butun e'tiborini Eron, Iroq, Suriya, Kichik Osiyo va Hindiston yerlarini uzil-kesil zabt etishga qaratdi. U besh yillik (1392 – 96) urush davomida G'arbiy Eron, Iroqi Ajam va Kavkazni egalladi, natijada

muzaffariylar va jaloiriylar sulolasining
hukmronligi barham topdi.

Hindistonga yurishi

...

Temurning Hindistonga yurishi

Amir Temurning Hindiston ustiga qilgan
urushi (1398 y. may — 1399 y. mart)
qariyb o'n bir oy davom etdi. Amir Temur

Hindistondan katta o'lja, shu jumladan 120 jangovar fil bilan qaytdi. O'ljalarning bir qismi qo'shinga taqsimlab berildi, qolgani Samarqand va Kesh sh.larida olib borilayotgan qurilishlarga sarflandi.

Yetti yillik yurish

...

Temur Misrning mamluk sultoni Sulton Nasiraddin Farajga mag'lubiyat keltiradi.

Temurning Usmonli imperiyasiga yurishi

Amir Temurning 1399 — 1404 yillarda olib borgan harbiy yurishlari natijasida Shomning Halab (Aleppo), Xums, Baalbek (Ba'albak), Dimishq (Damashq) kabi yirik shaharlari va Iroqi Arabning Ubuliston o'lkasi (qad. Kappadokiya) bilan Bag'dod, shuningdek Turkiyaning katta qismi zabt etiladi. Anqara jangida Amir Temur jahonning bukj sarkardalaridan biri Boyazid Yildirim ustidan g'alaba qozondi. Turkiya sultoni

asirga olindi. U bilan birga xotini serb malikasi Olivera, o'g'illari Muso va Iso Chalabiylar ham asirga tushdilar. So'ng , Amir Temur Anadolu ya. o.ni egallab, O'rta dengizning sharqiy sohilida joylashgan Izmir shahrini zabt etdi va salibchilarning Yaqin Sharqdagi oxirgi qarorgohiga barham berdi. So'ngra, Egey dengizida joylashgan Xios va Lesbos o.laridagi Genuya mulklarining hukmdorlari unga taslim bo'ldilar, Misr ham o'z itoatkorligini izhor etdi. Amir Temur Anqara, Nikeya, Bursa va Izmir sh.larini egallab, Vizantiya va butun nasoro olamining Boyazidga yig'ib bergan bojlaridan iborat katta boylikni qo'lga kiritdi. Birgina Bursa shahridan

olingan oltin va javohirlarning o'zi kattagina karvonga yuk bo'lgan. Bandi qilingan Boyazid o'rdugohga olib kelingach, Amir Temur unga hurmat va ehtirom ko'rsatdi. Uning vafotidan so'ng (1403 y. 9 mart) esa vorislariga himmat ko'zi bilan boqib, ularga beqiyos muruvvatlar qildi. Chunonchi Boyazidning to'ng'ich o'g'li Sulaymon Chalabiyni turklarning Yevropadagi viloyatlariga hokim etib tayinladi. Edirne (Adrianopol) sh. uning poytaxti qilib belgilandi. Anadoluning shim.-g'arbiy qismi suyurg'ol sifatida Iso Chalabiyga in'om qilinib, Bursa sh. uning poytaxtiga aylantirildi. Usmonli turklar davlatining

markaziy qismini boshqarishni Muso Chalabiyga topshirdi.

Sulton Boyazid I Yildirimning Amir Temur tomonidan asir olinishi

Amir Temur Usmonli turklar davlatini butunlay bosib olish niyatida bo'lmagan, chunki u Yevropa davlatlarining Yaqin Sharq mamlakatlariga nisbatan tajovuzkorona niyatda ekanligini yaxshi

tushunar edi. Shuning uchun ham Amir Temur Usmonli turklar davlatini saqlab qoldi va Boyazidning vorislariga muruvvat qo'lini cho'zdi. Shunday bo'lsada, Boyazid ustidan qozonilgan bu g'alaba bilan Amir Temurni Fransiya qiroli Karl VI (1380 — 1422), Angliya qiroli Genrix IV (1399 — 1407) tabriklab, unga maxsus maktub yubordilar. Chunki Amir Temur endigina uygonayotgan Yevropaga ulkan xavf solib turgan Usmonli turklar davlatiga zarba berib, butun Yevropaning xaloskoriga aylangan edi.

Xitoyga yurishining boshlanishi

Amir Temurning Samarqanddagi maqbarasi

Amir Temurning Samarqanddagi maqbarasi

Amir Temur Kichik Osiyodan Samarqandga qaytgach, 1404 y. 27 noyab.da 200 ming qo'shin bilan Samarqanddan Xitoy safariga chiqdi. Biroq Xitoy ustiga yurish Amir Temurning O'trorda vafoti (1405 y. 18 fev.) tufayli amalga oshmay qoldi. Amir Temurning vafoti haqidagi xabar garchi avvalda sir tutil sada, ammo ko'p vaqt o'tmay bu noxush xabar mamlakat bo'ylab tarqalib ketadi. Amir Temurning jasadi Samarqandga olib kelinib dafn qilinadi (qarang Amir Temur maqbarasi).

Amir Temur siymosiga tarix va madaniyat nuqtai-nazaridan qarashlar

Amir Temur davrida madaniyat va fan

...

XVI asr italyan rassomchiligida Temurning tasviri

XVI asrda fransuz rassomi tomonidan yaratilgan Temur tasviri

Amir Temur — buyuk davlat asoschisi. U Hindiston hamda Xitoydan Qora dengizga qadar, Sirdaryo va Orol dengizidan Fors qo'ltig'iga qadar g'oyat katta hududni qamrab olgan markazlashgan ulkan saltanatga asos soldi. Bundan tashqari Amir Temur davlatiga Kichik Osiyo, Suriya, Misr va shim.-g'arbda Quyi Volga, Don buylari; shim.-sharqda Balxash ko'li va Ili daryosigacha; jan.-sharqda esa Shim. Hindistongacha bulgan mamlakatlar buysundirildi. Amir Temur. davlatni aql-zakovot va huquqiy asos bilan idora etgan. Uning "... davlat ishlarining to'qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat,

qolgan bir ulushini qilich bilan amalga oshirdim", degan so'zlari buning yorqin dalilidir.

Shaharsozlik va me'morlik

...

Temur Samarqanddagi bazmda

Sohibqironning bunyodkorlik sohasidagi tarixiy xizmatlari beqiyosdir. Tarix bu qo'hna dunyoda o'tgan ko'p jahongirlarni

biladi. Ularning aksariyati faqat buzgan. Amir Temurning ulardan farqi shundaki, u umr buyi bunyodkorlik bilan mashg'ul bulgan. Uning "Qay bir joydan bir gisht olsam, o'rniga un g'isht qo'ydirdim, bir daraxt kestirsam, o'rniga unta kuchat ektirdim" degan so'zlari buning yorqin isbotidir. Amir Temurga har bir zafarli voqea va sevinchli hodisani muhtasham me'morlik obidasi barpo etish bilan nishonlash odat bo'lgan. Shu maqsadda Hindiston, Sheroz, Isfahon va Damashqning mashhur ustahunarmandlari mamlakatda hashamdor imoratu inshootlar bino qilganlar. Amir Temur zabt etgan mamlakatlarning bir qator shaharlari

(Bag'dod, Darband, Baylaqon)ni qayta tikladi. Amir Temur Tabrizda masjid, Sherozda saroy, Bag'dodda Madrasa, Turkistonda mashhur shayx Ahmad Yassaviy qabri ustiga maqbara qurdirgan bo'lsada, lekin asosiy e'tiborini ona shahri Kesh va poytaxti Samarqandga qaratdi. Keshda otasining qabri ustiga maqbara, o'g'li Jahongirga maqbara bilan masjid qurdirdi. Amir Temur hukmronligining ilk davrida Kesh shahrini poytaxtga aylantirish niyatida bo'lib, uning obodonchiligiga katta ahamiyat berdi, bu yerda mashhur Oqsaroy qad ko'tardi. Amir Temur Keshni Movarounnahrning madaniy markaziga aylantirishga harakat qildi. Shu boisdan bu shahar "Qubbat ul-

ilm val-adab" unvoniga ega bo'ldi.

Saltanat poytaxti Samarqand Amir Temur davrida ayniqsa gullab yashnadi.

Shaharda Isfahon, Sheroz, Halab,

Xorazm, Buxoro, Qarshi va Kesh

sh.larining me'moru binokorlari qo'li bilan

saroylar, masjidlar, madrasalar,

maqbaralar quriladi. Shahar tashqarisida

esa bog'-rog'lar va bo'stonlar barpo

etiladi (qarang Amir Temur bog'lari).

Xususan Shohizinda me'moriy

majmuasiga mansub Shodimulk og'o

maqbarasi, Shirinbeka og'o maqbarasi va

boshqa quriladi. Shaharda Bibixonim

jome masjidi, Amir Temurning qarorgohi

Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad

ko'taradi. Umuman olganda Samarqand

sh. Amir Temur davrida o'zining qad. o'rni Afrosiyobyaan birmuncha jan.roqda butunlay yangitdan qurildi. Shahar tevaragi mustahkam qal'a devori bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron va Feruza kabi nomlar bilan ataluvchi 6 ta darvoza o'rnatildi. Movarounnahrning dehqonchilik vohalarida, xususan Zarafshon vodiysida o'nlab sug'orish tarmoqlari chiqarilib, dehqonchilik maydonlari kengaytirildi. Yangi qishloqlar barpo etildi. Ibn Arabshohning yozishicha, Amir Temur Samarqand atrofida qad ko'targan bir qancha yangi qishloqlarni Sharqning mashhur shaharlari Dimishq (Damashq), Misr,

Bag'dod, Sultoniya va Sheroz nomlari bilan atadi. Amir Temurning fikricha, Samarqand kattaligi, go'zalligi hamda tevarak-atrofining obod etilganligi jihatidan dunyodagi eng yirik shaharlardan ham ustunroq turmog'i lozim edi.

Fan va rassomlikning rivojlantirilishi

...

Temurning 1402-yildagi Fransiya qiroli Karl VI ga maktubi

Hofizi Abro'ning yozishicha, Amir Temur turk, arab va eronliklar tarixini chuqur bilgan. U davlat ahamiyatiga ega bo'lgan har bir masalani hal etishda, shu sohaning bilimdonlari va ulamolari bilan maslahatlashardi. Odatda u tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, tarix, adabiyot, tilshunoslik ilmi namoyandalari, shuningdek ilohiyot va din sohasidagi mashhur ulamolar bilan suhbatlar o'tkazardi. Amir Temur saroyida ulamolardan mavlono Abdujabbor Xorazmiy, mavlono Shamsuddin Munshi, mavlono Abdullo Lison, mavlono

Bahriddin Ahmad, mavlono
Nu'monuddin Xorazmiy, Xo'ja Afzal,
mavlono Alouddin Koshiy, Jalol Xokiy va
boshqa xizmat qilardi. Alisher Navoiyga
Amir Temurning ilm va ma'naviyat aqliga
ko'rsatgan g'amxo'rligi juda yoqar edi. Bu
haqda Navoiy shunday degandi: "Agar
Temur qayerda fan, madaniyat va san'at
ahlini uchratsa, ularni o'z homiyligiga
olar, ularga izzat-ikrom ko'rsatar, ularning
tarbiyasiga ahamiyat berar hamda bu
zotlardan o'z oliy majlisida nadim
(maslahatchi) sifatida va boshqa
lavozimlarda foydalanardi". Amir Temur
davrida savdo va hunarmandchilik
g'oyatda rivojlanadi. Yangi bozorlar,
savdo rastalari barpo qilinadi. Klavixo

Samarqand bozorlarida bug'doy va guruchning mo'lligi va arzonligi haqida gapirib, shahar hunarmandchiligi mahsulotlarini — atlas, kimxob, har xil ip va jun to'qima mollar, mo'ynali va ipakli po'stinliklar, attorlik mollari, ziravor va dorivorlar, zarhal va lojuvardlar hamda boshqa mollarning serobligini ham ta'kidlaydilar. Bu davrda Amir Temur va uning joy Sulton Mahmudxon asir olingan noiblari Xitoy va Hindistondan O'rta Osiyo orqali Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlariga yo'nalgan asosiy xalqaro savdo yo'li — "Buyuk ipak yo'li"ni nazorat qilib, savdo karvonlari qatnovi xavfsizligini ta'minlashda, rabotlar, qal'alar, ko'priklar qurish yo'lida muhim

chora-tadbirlar ko'rdilar va Sharq bilan G'arb o'rtasida savdo-sotiq va elchilik aloqalarini har tomonlama rivojlantirishga g'oyat katta e'tibor berdilar. Amir Temur eng muhimi, Eron, Ozarbayjon va Iroqdagi mayda hukmdorlar o'rtasidagi tarqoklik va boshboshdoqlikka barham berib, bu bilan nafaqat Movarounnahr, balki Uzoq va Yaqin Sharq mamlakatlarning iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga, xalqgar va mamlakatlarni bir-biri bilan yaqinlashtirishga ulkan hissa qo'shdi. Amir Temur Yevropaning Fransiya, Angliya va Kastiliya kabi yirik kirolliklari bilan bevosita savdo va diplomatik aloqalar o'rnatdi.

Toshkentdagi Temuriylar tarixi milliy muzeyi va uning 1000 so'mlik kupyuradagi tasviri

Amir Temurning harbiy yurishlari, jangu jadallarining oqibatlariga baho berilar ekan, shuni alohida ta'kidlash kerakki, uning faoliyati qo'yilgan maqsad va rejalari jihatidan ikki bosqichga bo'linadi. Birinchi bosqich (1360 — 86)da Amir Temur Movarounnahrda markazlashgan davlat tuzish yo'lida kurashdi,

Movarounnahrni birlashtirishdan
manfaatdor bo'lgan mahalliy
zodagonlardan iborat ijtimoiy kuchlar
(mulkdor dehqonlar, harbiylar,
hunarmandlar, savdogarlar va ruhoniylar)
yordamida tarqoq mulklarni birlashtirish
uchun kurash olib bordi. Amir Temurning
bu davrdagi faoliyati O'rta Osiyo
xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy
hayoti taraqqiyoti yo'lida shubhasiz ulkan
ijobiy ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda
tarqoqpik tugatilib, markazlashgan
davlatning tashkil topishi ijobiy
oqibatlarga olib keldi. Mamlakat i.ch.
kuchlarini va mo'g'ullarning bir yarim
asrlik hukmronligi natijasida bo'hronga
uchragan iqqisodni tiklash uchun

qulayroq sharoit vujudga keldi. Ayni vaqnda xo'jalikning asosi bo'lgan dehqonchilikda muayyan siljishlar ro'y berdi. Yangi-yangi ariq (kanal)lar qazilib, dehqonchilik maydonlari kengaydi.

Hunarmandchilik, ichki va tashqi savdo rivojlandi, fan va madaniyat ravnaq topib, shaharlar obodlashdi va gavjumlashdi.

Amir Temur biror mamlakatni tasarrufiga olishdan avval albatta o'sha joy aholisiga tinchlik yo'lini taklif etgan, bu yo'l inkor etilgan holdagina harbiy kuch ishlatgan.

Shahrisabzdagi Temur o'g'illari **Jahongir** va Umarshayxning maqbarasi

Amir Temur hayotligi chog'idayoq saltanatni asosan to'rt qism (ulus)ga bo'lib, o'g'il, nabiralariga taqsimlab bergan: Xuroson, Jurjon, Mozandaron va Seyiston (markazi Hirot) Shohruxga, G'arbiy Eron, Ozarbayjon, Iroq va Armaniston (markazi Tabriz) Mironshohga, Fors, ya'ni Eronning jan. qismi (markazi Sheroz) Umarshayxga,

Afg'oniston va Shim. Hindiston (markazi G'azna, keyinchalik Balx)

Pirmuhammadga suyurg'ol qilib berilgan.

Amir Temur davlati o'ziga xos tartib-qoidalarga asoslangan holda idora

etilgan (qarang Temuriylar davlati). Amir

Temur asos solgan bu davlat Xuroson va

Movarounnahrda 16-asr boshigacha

mavjud bo'lib, Shayboniynxon tomonidan tugatilgan.

Sho'rolar tuzumi davrida Amir Temur.

shaxsi va faoliyatiga adolatsizlik bilan

yondoshilib, bir yoqlama baho berilib

kelindi. O'zbekiston mustaqillikka

erishganidan so'ng bunday qarashlarga

barham berildi. Amir Temurning jahon

tarixida tutgan o'zni o'z joyiga qo'yila boshlandi. O'zbekistonda uning faoliyatini o'rganishga va uni ommalashtirishga keng yo'l ochildi. Uning nomi O'zbekistonda abadiylashtirildi. Ko'plab shahar va qishloqlardagi shoh ko'chalar, maydonlar, jamoa xo'jaliklari, maktablar, kinoteatrlar va boshqa uning nomi bilan ataldi. Islom Karimov tashabbusi va rahnamoligida Toshkent, Samarqand, Shahrisabz va boshqa shaharlarning markaziy maydonlarida Amir Temurga haykal o'rnatildi, Toshkentdagi Amir Temur xiyobonida Temuriylar davri muzeyi barpo etildi (1996), "Amir Temur" ordeni ta'sis etildi (1996) va Xalqaro Amir Temur

jamg'armasi tashkil qilindi (1995).

Toshkent, Samarqand va xorijiy mamlakatlarda YUNESKO rahbarligida hazrat Sohibqiron tavalludining 660 yilligi keng nishonlandi (1996). Amir Temur haqida ikki qismdan iborat badiiy film, spektakllar va she'riy hamda nasriy asarlar yaratildi.

T== Adabiyotlar ==

- Temur tuzuklari, forschadan Alixon Sog'unliy va Habibullo Karomatov tarjimasi, T., 1991;
- Ibn Arabshoh, Ajoib al-maqdur fi tarixi Taymur (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), T, 1992;

- Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma, T, 1996;
- Sharafuddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, T., 1997;
- Muhammadjonov A., Temur va temuriylar saltanati (Tarixiy ocherk), T., 1994;
- Ahmedov B., Sohibqiron Temur (Hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati), T., 1996;
- Temur va Ulug'bek davri tarixi, T., 1996;
- Pugachenkova G. A., Arxitekturnoye naslediye Temura, T., 1996;
- Amir Temur jahon tarixida, Parij, 1996;
- Karimov I., Amir Temur davridagi bunyodkorlik va hamkorlik ruhi bizga

namuna bo'laversin, Asarlar, 4-j., T., 1996;

- Karimov I., Xalqimiz bor ekan, Amir Temur nomi barhayotdir; Azaliy buyuklik mayekani; Sohibqiron kamolga yetgan yurt; Adolat va qudrat timsoli; Amir Temur — faxrimiz, g'ururimiz, Asarlar, 5-j., T., 1997.

bibliografiya

- Rtveladze E. V., Sayd o v A. X., Amir Temur v zerkale mirovoy istorii, Parij, 1996;
- Alimov R. A., Sohibqiron Amir Temur (Metodik tavsiyanoma), T., 1995.

Bo'riboy Axmedov, Abdulahad
Muhammadjonov.

Temuriylar sulolasi

Movarounnahr

Amir Temur (1370 - 1405)

Shohruh (1405 - 1447)

Mirzo Ulug'bek (1447 - 1449)

Bobur (1449 - 1457)

Maxmud (1457 - 1459)

Abu Said (1459 - 1469)

Yadig'or Mohammad (1469 - 1470)

Husayn Boyqaro (1470 - 1506)

Badi O`z-Zamon (1506)